

LACAN, JACQUES (1901–1981)

Jacques Lacan je francuski psihanalitičar, rođen u Parizu 13. 4. 1901, preminuo 9. 9. 1981. u osamdesetoj godini života. Utemeljitelj je po mnogočemu jedinstvene i kontroverzne struje u psihanalizi, ali takav je ugled stekao i izvornim i ekscentričnim metodama u praksi, i primjenom strukturalističke teorije znaka na oblikovanje subjekta. Na svojem se polju Lacan probio u tridesetim godinama interpretacijama temeljnih Freudovih pojmove; kao prakticirajući psihanalitičar od 1963. je direktor Pariške freudovske škole (École Freudienne de Paris), ali još od 1953. na pariškom sveučilištu vodio je tjedne seminare koji su oblikovali najistaknutije predstavnike aktualne francuske intelektualne i znanstvene scene. Ipak, Lacan nije samo poticajna figura sa strane. On sam, poduzevši za potrebe psihanalize novu teoriju subjekta, takođe je provalio na teren filozofije i pronašao saveznika u Sartreu, preko njega u Heideggerovojoj analitici tubitka. Osim topike filozofije subjektivnosti (Descartes, Kant, Hegel), i toposi književnosti (Shakespeare, Poe, Mallarmé, Kafka) predmet su komentara što se objavljaju u svestima pod naslovom *Seminar* (*Le Séminaire*, v. npr. Livre XI: *Les quatres concepts fondamentaux de la psychoanalyse*, Paris 1973, hrv. pr. Zagreb, 1986; Livre VII: *Le transfert*, Paris 1991).

Lacanove glavne doktrinarnе radove čine tzv. *Spisi* (*Écrits*, Pariz, 1966), koji sadrže članke i predavanja između 1936. i 1966, to jest reinterpretaciju Freudovih pojmove u terminima strukturalne lingvistike Ferdinanda de Saussurea i Romana Jakobsona. Ponajprije Lacan obrađuje Freudovo *tumačenje snova* i one radove u kojima se pokazuje otkriće funkcije jezika u psihanalitičkom iskustvu. Odатле se izvodi Lacanov utjecaj na brojne i heterogene sljedbenike, od matične skupine praktičara okupljenih oko Jacquesa Alaina Millera, preko teoretičara kao što su Moustafa Safouan i filozof Alain Badiou, ili pak afirmirani slovenski filozofi Slavoj Žižek i Mladen Dolar, te sociolog kulture Rastko Močnik.

PREVRAT SUBJEKTA

Svaka bi priča o kontroverznom autoru zbog pretjerane upotrebe bila banalna da u Lacanovom slučaju nije doista rezultat namjernog i svjesno preuzetog rizika, nešto što autor mora otrpjeti i spretno odigrati kao neizbjegnu cijenu svoje teorijske izvornosti. Izboriti se za povratak izvornome Freudu u psihanalizi, značilo je morati identificirati izvornog Freuda i kapitalizirati ga u novoj psi-

hoanalitičkoj teoriji nasuprot vladajućoj neofreudovskoj psihologiji ega. Drugim riječima, htjeti postati psihanalitičarem značilo je morati postati izvornim i preuzeti unaprijed ironiju izopćenosti. Time nastaje nešto što bi se moglo nazvati sindromom teorijskog narcizma, oblikom držanja teoretičara preko kojeg mjesto objektivističke ravnoteže sustava u nekoj teoriji subvertira u svoj realni izvor (go-

vor povijesnog subjekta). To je mjesto gdje se objektivistička slika svijeta znanosti pokazuje imaginarnom, a ono što je do tada vrijedilo kao zahirovno — temeljnim. Taj obrat se izvodi iz momenta manjka u kritičnoj masi interpretacija koje se prema predmetu (svijet u cjelini) odnose objektivistički, a u svojem stvaranju zatvorene slike svijeta ostaju prikracene za »posljednji« kamičak ne mogavši ga prepoznati u tome da je on mjesto njihova govora. Onaj tko razotkrije tu javnu tajnu svoje discipline, preuzima sav njezin teret na sebe, a ujedno time i ironiju svojeg položaja. Lacanov namjerno opskuran i hermetičan stil visokog francuskog, te osobito kultan odnos upravitelja zaostavštine prema objavljenju »Seminara«, svjedoči o funkcionalnom poigravanju narcističkom slikom velikog meštra škole.

Lacanova psihanalitička teorija gradi se iz njegova negativnog iskustva s tzv. klasičnom psihanalizom, koju naziva ortodoksnom i čiju temeljnu nedostatnost evocira gotovo u svakom svojem radu. Pretvorena u ceremonijalnu tehniku, osobito u Americi, psihanaliza je izgubila svaki smisao Freudova otkrića; ona je čista reprodukcija neshvaćanja temeljnih Freudovih pojmoveva. Promjena cilja i tehnike u psihanalizi dovela je do odvraćanja interesa od funkcije govora i polja jezika, do nestanka najživotnijih pojmoveva kao što su nesvesno i seksualnost; to je zapravo posljedica napuštanja ljudskog objekta. Koncentrirano, poteškoće u psihanalizi i s njom, Lacan vidi na tri područja; ponajprije, to je simbolički status koji treba dati fantazmama subjekta, odnosno funkciji uobrazilijskog; nadalje, to je kompleks tzv. libidinalnih objektnih odnosa te kontra-transfer i formiranje psihanalitičara. Zato je za Lacana presudan povratak izvornom Freudu, ali, paradoxalno, onom Freudu nad kojim se i sam Freud čudio: proučavatelju funkcije govora. Freud je, po Lacanu, dešifirao cijelo područje jezika nesvesnog u paranoidnom deliriju, ali je, kao da nije slvačao sve posljedice tog otkrića, iskoristio samo jedan bitan tekst koji je ostavio Schreber; slično je, u slučaju »malog Hansa«, intervenirao preko roditelja

ne iskoristivši most koji je nudio djetetov govor. On je svakako vidio paralelu, odnosno srodnost necenzuiranih oblika govora (vicevi, pogreške), čija anarhična snaga ima podrjetlo u nesvesnom, s asocijacijama iz sna, tog privilegiranog izraza nesvesnih motivacija. Međutim, iako ga je taj paralelizam doveo do pitanja o mogućem zajedničkom podrijetlu govora i snova u nesvesnom (nisu li, naime, sukobi što uvjetuju psihozu uvjetovali i sam individualan govor pacijenta), Freud se dao zavesti historicizmom filologije 19. st., koja je bila opsjednuta tzv. primitivnim jezicima; tako je antinomijsku strukturu sna video potvrđenom u pseudozanstvenim nalazima Karla Abela da primitivnim jezicima jedna riječ istodobno označava neki pozitivan sadržaj i njegovu suprotnost. Međutim, ta prividna homologija između postupka sna i postupka tzv. arhajskog ili primitivnog jezika razbijala se time što je jezik kao sustav po naravi sklon anomalijama, koje proizlaze iz same naravi lingvističkoga znaka. Naime, sustavna strana rada jezika teče baš uz pomoć opozicija, a ne identitet — u tome je de Saussureovo temeljno otkriće koje Lacan preuzima za psihanalizu. Ona je jedina znanost čiji su predmet, sredstva i cilj (izlječenje) jedino dani u jeziku, odnosno u govoru pacijenta; za razliku od psihijatrije, ona ne traži nikakav materijalan (organski) uzrok bolesti i ne svodi je na njega, niti izlječenje može potvrditi uklanjanjem uzroka. Individualan govor pacijenta, odnosno njegove patološke manifestacije, služi za pristup kompleksu koji se naziva govorom nesvesnog, odnosno za pristup simbolici nesvesnog koje je pravi referent analitičara. Tako i izlječenje, koje se sastoji u otkriću i razrješenju nesvesnog kompleksa, ima jedino mjesto provjere valjanosti indukcije upravo ponovo u jeziku. Naposletku, sam predmet analize, pacijent sa svojim psihizmom, dan je samo u njegovu individualnom govoru ili jezičnom samotumačenju.

Svi ti momenti usmjeravaju prema govoru subjekta, odnosno prema tipičnim govornim postupcima subjektivnosti koji se sa stajališta jezika-sustava pokazuju kao retorički višak poznat pod imenom »stil«. Retorika nesves-

snog podsjeća na stilski inventar tropa i figura — eufemizam, aluzija, antifraza, pretericija, litota; metonimija, metafora, sinegdoha, elipsa — što u jeziku čine supstitucije izričajnih tabua. Istdobro, ti su momenti u govoru pacijenta točke ubadanja za analitičara kojemu je zadatak individualni govor dovesti u vezu s jedne strane sa simbolikom običnog jezika, koja je naučena, varijabilna i arbitarna, te s druge strane sa simbolom nesvesnjog, koja je spontana, univerzalna i motivirana. Pri tome se stil individualnog govora pokazuje kao stvarna spona nesvesnjog i subjektivnog, spona koja se uspostavlja — i u tome je dramatika analitičke prakse — kroz medij jeziksustava: dok pacijent ulazi u vladajući, priznati jezik, analitičar traži procijep u tom procesu čitajući sadržaj nekog drugog diskursa, diskursa Drugog koji nije identičan samosvesnom *ja* sustavnog jezika, a čije mjesto drži označitelj — nesvesni organizator strukture svjesnog jezika. »Označitelj je ono što predstavlja subjekt za neki drugi označitelj.« U tom smislu, dakle, označiteljem se naziva samo onaj označitelj zbog/preko kojeg »svi ostali označitelji predstavljaju subjekt, a u nedostatku kojeg svi ostali ne bi prestavljali ništa«. Ujedno, označitelj-subjekt ne pripada skupu predstavljenih označitelja; kao takav on je neizgovoriv, ali djeluje svaki put kad se izgovori osobno ime. On je skrivena strana značenja, ono što nedostaje subjektu koji bi se shvaćao utemeljnim u *cogitu*, jer on je ono nemislivo (*Spisi*, 298).

Subjekt postoji uvijek samo intersubjektivno, i u tome je psihanalitička praksa krunski svjedok. U psihanalitičkom se istuštu pokazuje da svaki govor postoji samo kao govor za drugi govor, kao poziv na odgovor, i da se subjekt takvog govora—za—odgovor konstituira nužno i jedino u intersubjektivnom postavu; čak i šutnja stoji za govor jer ona predstavlja poziv analitičaru da odgovori na ono što pacijent ne iskazuje. Štoviše, upravo je u praznini govora sadržan poziv na samo načelo istine, ali na taj način da se onaj drugi u odnosu (analitičar) zavede sredstvima subjekta u kojima je subjekt ujedno dan užitak, ali i izvor frustracije. U odnosu anali-

tičar—pacijent, frustracija ne proizlazi ni iz moguće šutnje subjekta (iz otpora predmeta) ni iz šutnje analitičara (tzv. znajućeg subjekta); ona proizlazi samo iz spoznaje subjekta tijekom analize da njegovo biće nikada nije bilo ništa drugo do konstrukcija u njegovoj uobraziljiji i da ta spoznaja ugrožava njegovu sigurnost. Zato u rekonstrukciji svoje uobraziljske slike subjekt ponovo nailazi na svoje temeljno i nezaobilazno otuđenje u kojemu je svoje biće gradio kao—neko—drugo. Radi se, prema Lacanu (*Spisi*, 30), o frustraciji subjekta—ega koji ne vlada sobom kao objektom. Zato je njegova agresija usmjerena na analitičarevu razgradnju objekta koji je subjekt sam izgradio u svrhu zadovoljavanja namjera svojeg diskursa, dakle u svrhu stvaranja svojeg simboličkog poretka. U tome je razlog zašto se imaginarna namjera — stvaranja svoje narcističke slike, svojeg idealnog i nedodirljivog objekta u kojem je za subjekti sadržan i sav svijet — ne smije odvojiti od simboličkog poretka u kojem je izražena: »Ništa se u tome ne smije čitati s obzirom na subjektovo refleksivno *ja* (moi) što on ne bi mogao ponoviti u obliku svojeg stvarnog *ja* (je), odnosno u prvom licu« (*Spisi*, 31). Protivno tradicionalističkoj psihanalizi te socijalnim i filozofskim teorijama što se oslanjaju na nju, Lacan zna da Freudovo geslo »Gdje je bilo Ono, moram postati ja«, ne znači da polje nesvesnjog osvaja refleksivno, objektivističko *ja*, nego da se polje nesvesnjog oslobađa preko *ja* koje se konstituira posredstvom želje drugog. Ljudska želja, ono što konstituira osobu, nalazi svoj smisao u želji drugog, ali ne drugog kao onog što se želi, nego Drugog kao mjesto odakle se želi: čovjek želi kao (da je) drugi (*Spisi*, 293).

Na taj zaokret Lacan je naveden otkrićem tzv. stadija zrcala u razvoju ljudskog bića (u dobi od 6 do 18 mjeseci), koje predstavlja vrijeme sedimentacije subjekta u prvotnom obliku prije nego što se objektivira u dijalektici poistovjećivanja s drugim i prije nego što mu jezik u univerzalijama uspostavi njegovu funkciju subjekta. To je razdoblje kad *in-fans*, dijete koje još ne govori i koje je mortorno manje sposobno od majmunčića iste

dobi, reagira aha–doživljajem i organizira svijet preko iskustva svoje slike u zrcalu, preko svoje *imago*. To iskustvo subjektivnosti potpuno je različito od sve teorije subjekta koja se izvodi iz *cogita*. Međutim, to ja što se konstituira identifikacijom sa svojom slikom pokazuje se kao ideal jastva, idealno ja, a to je instanca refleksivnog ja koja nikad nije do kraja svodiva na konkretnu individuu. Ali za *imago*, za zrcalnu sliku koja se stvara u tom stadiju, vrijedi da se preko nje za subjekt oblikuje prag vidljivog svijeta. Bitna uloga u tome pripada elementu prostora: prirodna ljudska opremljenost za život, izravna organska vezanost s okolinom kod čovjeka se manifestira kao *organiski nedostatak prostora* i on ga naknaduje u zrcalnoj slici. Ono što se naziva *imagon* zato nije nikakvo metafizičko stanje individue nego funkcija preko koje se kod ljudskog bića uopće ustanavljuje odnos organizma s njegovom zbiljom, odnos unutarnjeg i vanjskog, ona je njegovo prvo pravo rođenje kao čovjeka, bića koje ima odnos prema sebi.

Korelativno tome imaginarnom ja, za koje vjerujemo da je naša prava stvarnost, nesvesno ja koje će se u Lacanovoj teoriji pokazati istinskom subjektivnošću ljudskog bića, oblikuje se oniričkom simbolizacijom nesvesnog procesa između poljâ obilježenih načelom želje i načelom zbilje, od kojih kod Lacana oba konstituiraju subjekt iznutra. Prema tome, krucijalnim postaje proces prelaska ogledalnog ja u društveno ja, proces ulaska u jezik kao simbolički poredak koji je istodobno postajanje *infans* društvenim bićem. Dijete mora, da bi obavilo taj prijelaz i postalo društvenim bićem, raskinuti svoj »imaginarni« odnos s majkom — to je odnos identiteta i narcizma, gdje se majka javlja kao prirođan i prvi predstavnik drugog preko kojega ono želi da ga drugi želi — i zauzeti mjesto u simboličkom poretku, odnosno mreži jezičnih i društvenih uloga. Potiskivanja narcističkog libida koja nastupaju u tom procesu, uvjetuju otvaranje polja nesvesnog i polja želje, koja je za Lacana beskončna i nezadovoljiva.

Taj prijelaz od narcističkog subjekta u društveni poredak izvor je egzistencijali-

stičkog eskapizma, izvor sukoba same društvenosti i subjektivnosti. Lacanovo analitičko iskustvo navodi ga ne samo na kritiku kartezijanske filozofije subjektivnosti, nego i na kritiku egzistencijalizma jer se u njima egzistencijalni negativitet zahvaća samo u granicama samodovoljnosti svijesti. Egzistencijalizam polazi od filozofske dogme koja smješta Ja u sustav opažanje–svijet, od shvaćanja da je Ja organizirano po načelu zbilje. Iskustvo psihoanalize nalaže da se pode od funkcije nepoznavanja kojom je Ja obilježeno u svim svojim strukturama, te od integracije načela stvarnosti u subjekt, ne izvan subjekta. S druge strane, Lacan iznova kritički opisuje Freudov kompleks »priroda u kulturi«. Ona ne proizlazi iz sukoba prirode i kulture, tj. instinkata s jedne strane, i zakona, morala, ljudskih uredbi uopće s druge strane. Sukob je to dviju »priroda« od kojih je ona »prva« već po sebi umjetna, ortopedska. Čvor koji interesira Lacanovu analizu jest čvor narcističkog i društvenog subjekta, od kojih taj drugi tek treba nastati na istom onom mjestu gdje subjekt ulazi u simbolički poredak, na istom onom mjestu gdje nastaju zakoni i moralni imperativ. Prvotni subjekt nije teorijski (samosvijest koja se prema sebi odnosi kao prema objektu), nego praktički; on je takav već u fazi zrcala kad *imago*, njegova »druga« priroda u kojoj osvaja refleksivnu moć kao životni prostor, postaje njegovom pravom prirodnom koja ga čini subjektom oslobadajući ga izravnosti opažaja–reakcije. U tome je temeljna razlika Lacanove rekonstrukcije subjekta naspram vrijedećih teorija subjektivnosti: ona ne ostavlja prostor za objekt, za realnost izvan subjekta, za bitak, za stvar–po–sebi. Ja, ono drugo, lakanovsko ja što se oblikuje simbolikom nesvesnog, obuhvaća svu realnost subjekta; tamo gdje bijaše (freudovsko) »Ono«, tu treba stupiti (lakanovsko) neotuđeno »ja«. Drugim riječima Lakanova kritika tiče se ideologije metafizički postavljene refleksivne subjektivnosti: tamo kamo smješta imaginarni ego, treba stupiti intersubjektivno ja.

Borislav Mikulić